

NADZOR NAD TIJELOM: FUKOOVSKI PRISTUP SPORTU

Ozren Biti

Institut za etnologiju i folkloristiku,
Zagreb, Hrvatska
ozren@ief.hr

Primljeno: 6. 3. 2012.

U ovom se prilogu izlaže i razrađuje ideja da se sport sastoji od određenih praksi, politika, događaja i fenomena, koji se svi skupa mogu protumačiti kao svojevrsan nadzor nad tijelom. Takvo se tumačenje potkrepljuje pojedinim fragmentima Foucaultovog opusa odnosno odabranim dijelovima njegovih tekstova te se predstavlja kao proizišlo iz specifičnih čitanja Foucaultovih djela, posebno njegovih knjiga Nadzor i kazna i Rođenje klinike, iz perspektive studija tijela, studija nadzora i sportskih studija. Ovdje zastupljen fukoovski pristup sportu nadrasta puko prepoznavanje nadzora nad tijelom u tom sve važnijem području društva i kulture pa se stoga u prilogu razlažu različiti, često međusobno povezani vidovi djelovanja moći, discipline i diskursa u svijetu sporta. Pri tom se nastoji izbalansirati oslanjanje na Foucaultov kategorijalni aparat s iznošenjem konkretnih, a opet poopćivih primjera iz povijesti sporta i iz suvremenog sporta.

Ključne riječi: Michel Foucault, sport, tijelo, nadzor

Jedan od najutjecajnijih postmodernih teoretičara, francuski povjesničar ideja Michel Foucault, od kraja 1980-ih je među manjim dijelom istraživača sporta (usp. Andrews, 1993.; Andrews, 2000.; Rail i Harvey, 1995.) prepoznat kao autor u čijim se djelima kriju brojni uvidi i teze korisni za proučavanje sporta. Iako sâm u svojim knjigama i predavanjima nije posvećivao pažnju sportu, Foucaultovo se bavljenje tijelom kao područjem odnosa moći pokazuje izazovnim za sportske studije. No, dodirne točke između Foucaulta i istraživanja sporta zapravo nadilaze samo tijelo pa se unutar Foucaultova neksusa *znanje/moć* i njegovih

tehnologija dominacije za sportske studije interesantnima ispostavljaju i koncepti *diskursa, disciplinarne moći, panoptikuma, biomoći i governmentaliteta* (usp. Markula i Pringle, 2006:IX–XII).

Proučavanju suvremene kulture sporta najprimjerenija je Foucaultova kasnija, *genealoška* faza i njoj svojstveni pristup modernome disciplinarnom znanju, subjektivnosti i društvu (Andrews, 2000:121). Naime, tek u svojim djelima od sredine 1970-ih, kao »genealog«, Foucault napušta dotadašnje analiziranje ponašanja i ideja te se usredotočuje na istraživanje formacija znanja i sistema moći koji reguliraju korporalne prakse (Rail i Harvey, 1995:165). U toj je fazi iz raznolikih tematskih pozicija prikazao dinamičke odnose između moći, znanja i ljudskog tijela te tako upozorio na važnost diskurzivnih procesa kroz koje tijelo biva disciplinirano i kontrolirano (Andrews, 1993:148–149). Sukladno tome, upravo svojom genealoškom fazom Foucault daje najsnažniji poststrukturalistički impuls nastojanjima sportskih studija da se kritički pozabave »tamnom stranom« sportske moderne, preispitaju etos racionalnog ljudskog progressa i ponude subverzivna čitanja sporta (usp. Andrews, 2000).

Foucaultov utjecaj na studije tijela i studije nadzora

Način na koji John Hargreaves tumači međugru sporta, disciplinarne moći i tijela odličan je primjer promišljanja sporta koje priziva Foucaulta:

»[U] središtu pažnje u sportu su tijelo i njegovi atributi (...) tijelo je ono koje konstituira najsnažniji simbol i materijalnu jezgru sportske aktivnosti (...) Držimo da tijelo ne samo da simbolizira odnose moći, već da je, štoviše, moć doslovce usidrena u tijelu, najočitije možda kroz prakse poput gimnastičkih vježbi, jačanja mišića, razgolićivanja, prakse koje glorificiraju tjelesnu ljepotu, te kroz postojan, ustrajan rad na tijelima djece, bolničkih pacijenata, entuzijasta koji održavaju formu i onih koji se bave sportom. Taj rad reproducira socijalno tijelo: on tumači materijalnost moći i kulture u tom smislu što su društveni odnosi učinak materijalnih djelovanja na tijelima individua koja se odvijaju pomoću goleme ekonomije i tehnologije kontrole.« (Hargreaves, 1986:13)

Tjelesna snaga, vještina, građa, izdržljivost i brzina u sportu se neprestano izlažu i testiraju, što možda i ne djeluje problematično, ali »Foucaultovo nasljeđe« u studijima tijela omogućuje da se u tome prepozna permanentan *nadzor nad tijelom*, čak i svojevrsna borba za kontrolu nad

njime. Legitimitet studija tijela, koji su se na društveno-znanstvenom i humanističkom obzoru ukazali prije tridesetak godina, potvrđuje se pak u nizu područja njihova istraživanja, među kojima su i: simboličko značenje tijela i njegova važnost u metaforičkom diskursu, odnos između tijela i tehnologije, studiji zdravlja i bolesti te sociologija sporta.

Kako bilo, ime Michela Foucaulta u današnjim se studijima tijela vezuje uz društveno-konstruktivistički pristup fenomenu tijela, pristup koji se oslanja na poststrukturalističku teoriju, shvaćajući tijelo kao plohu na koju se urezuju društveni sustavi i diskursi. Foucaultove se analize discipline, kažnjavanja i seksualnosti, odnosno analize njihove prožetosti radom diskursa, već unatrag tri desetljeća pokazuju iskoristivima za različita, uglavnom poststrukturalistička teoretiziranja tijela (Shilling, 2005:50).¹

U *Rođenju klinike* i *Nadzoru i kazni* Foucault posebnu pozornost posvećuje ulozi moderne države, koja postaje primarnim mehanizmom kroz koji se upravlja tijelom i njegovim značenjima (usp. Edwards, 2006:124), da bi u kasnijoj fazi Foucaultova proučavanja azila, bolnice i zatvora zamijenili interesi za naizgled osobnija, a opet nadasve politička pitanja seksa, zadovoljstva i moći.

Nepobitno je da s pojavljivanjem *discipline* kao modela moći, dolazi i nov pogled na tijelo, kao na nešto što bi se moglo trenirati i oblikovati. Disciplina se provodi *nad* tijelima, ali i *kroz* tijela, pa to rezultira ne samo produktivnim i korisnim tijelima, već i pokornim, poslušnim subjektima koji se samoobuzdavaju i samodiscipliniraju (usp. Malcolm, 2008:69–70).

Za Foucaulta tijelo zauzima središnje mjesto u strateškoj konfiguraciji, baš kao i u povijesno kontingentnim odnosima znanja/moći unutar društva, pri čemu njegova genealoška analiza služi rasvjetljavanju položaja tijela u političkom polju ulaganja i unutar odnosa moći (Williams i Bendelow, 1998:28–29). Društveno-konstruktivističke teorije reguliranog tijela proizvele su epistemološki prekid sa zdravorazumskim razmišljanjem, radikalno dovodeći u pitanje ideju da tijela tvore

¹ »Premda Foucault *tijelo* često stavlja pod navodne znakove kako bi se, pretpostavljam, distancirao od svakog pojednostavljenog shvaćanja ljudskog organizma u okvirima bioloških i prirodnih znanosti, on se zaokuplja uvjerljivim opisima aktualnih tijela u vremenu i prostoru – npr. opisima pravne torture u *Nadzoru i kazni*, ubojstvima koja se pojavljuju u *Ja, Pierre Riviere*, patološkim tijelima u *Rodenju klinike*. U tim slučajevima Foucault želi pokazati kako su 'tijela' konstituirana kroz disciplinu, birokratskim odlukama i medicinskim pogledom, a k tome zastrašujući opisi tijela i patnji također imaju učinak upozoravanja na Drugost života.« (Turner, 1992:20–21)

prirodnu bazu na koju dolaze nadogradnja sebstva i društva. Čak ni činjenica da te teorije, s druge strane, izazivaju kritičku reakciju oprečnih pogleda na tijelo kao društveni i kulturni fenomen, ne ugrožava ocjenu o iznimnom Foucaultovom doprinosu ovom području.

Ništa puno drukčije nije ni s fenomenom nadziranja. Polazeći od toga da se studiji nadzora bave viđenjem stvari i viđenjem ljudi te da, uz direktni nadzor, u novije vrijeme sve više jača onaj tehnološki posredovani, David Lyon ustvrđuje da je potrebno objasniti zašto se nadzor toliko širi, što stoji iza njega i tko je u njega uključen (Lyon, 2007:1–8). Uzme li se u obzir taj njegov napatuk, ne može se zaobići golem Foucaultov utjecaj na razvijanje ovih tema.

Tomu je osobito tako ako se, osim viđenja, pumnije razmatraju vidljivost i pogled. Za Foucaulta je disciplinarni pogled arhetip moderne moći te on funkcionira kao model discipliniranja koji prožima sve društvene institucije. Mit o medicinskom pogledu odnosno »kliničkom zurenju« počiva na ideji da liječnik treba vidjeti samu srž problema kako bi ga dijagnosticirao i liječio.² Dotle je zapravo ta sposobnost znanja na osnovi gledanja rezultat niza promatranja i iskustva liječnika (Shawver, 2005:299).

Foucaultova argumentacija o razvitku medicinskog pogleda otkriva suviške značenja koje unutar anatomske-medicinskog istraživanja medicinski pogled zadobiva u odnosu na »običan« pogled. Daleko je to odmaklo »od dana u kojem se jedva učeni pogled prvog ljekara usmjerio izdaleka ka tijelu prvog pacijenta«. Medicinski pogled dodiruje, čuje i vidi – »to je ishod pretapanja na nivou samog znanja, a ne na nivou nagomilanih, pročišćenih, produbljenih, podešenih spoznaja« (Foucault, 2009:159).

Foucault, dakako, razrađuje ideju disciplinarnog pogleda i u svojim kasnijim radovima. U već spominjanoj knjizi *Nadzor i kazna: rođenje zatvora* (1994a), pri analizi povijesnog trenutka pojave zatvorskih institucija u Francuskoj, u kojem mučenje biva odmičeno kažnjavanjem, on podcrtava jednostrano ispoljavanje moći u zatvorima, koje se svodi na to da nadzornik nadgleda ćelije s tornja, a da njega ne vide.³

---

² Predgovor svoje knjige *Rađanje klinike: arheologija medicinskog opažanja* Foucault započinje najavom »U ovoj knjizi riječ je o prostoru, jeziku i smrti; riječ je o pogledu« (Foucault, 2009:9).

³ U nekom »prirodnom« stanju stvari pravilo bi bilo da onaj koji nekoga gleda i sam može biti viđen, no u praksi stvari nisu tako jednostavne jer je odnos vidljivosti često asimetričan. Koncept međusobne vidljivosti uvijek je nesavršen i ograničen (Brighenti, 2007:326).

Takvo nepostojanje reciprociteta vidljivosti predisponira ustanovu zatvora za zanimljive odnose moći. Sudbina je zatvorenika i njihovih tijela život s neizvjesnošću da se bude promatran. Glavni je učinak nadziranja pogledom stvoriti kod njih svjesno i stalno stanje vidljivosti kojim se osigurava automatsko funkcioniranje moći. Dok se u mnogim prilikama teži biti vidljivim, jer vidljivost znači opunomoćenje, postizanje društvene prepoznatljivosti, u zatvoru odnosno, na proširenoj razini, u disciplinarnom društvu »vidljivost je stupica« (Foucault, 1994a:206).⁴ Hijerarhizirano, kontinuirano i funkcionalno nadgledanje – ideal savršenog oka kojemu ništa ne izmiče – prelijeva se iz zatvora i u druge totalne institucije, a u konačnici i na čitavo društveno tijelo.

Foucault tumači disciplinarni pogled kao svojevrsnu sinegdohu disciplinarne moći. U zatvoru se istodobno preklapaju nadgledanje i promatranje, sigurnost i znanje, individualizacija i totaliziranje te izolacija i preglednost, čime se zatvorska arhitektura ispostavlja vrlo prikladnom za provođenje disciplinarne moći. Posebnu važnost kod toga ima činjenica da primjena vizualnog nadzora u ograđenim mjestima poput zatvora, radnih prostora i škola rezultira treniranjem samodisciplinane uslijed permanentne izloženosti promatranju. Sveprisutan pogled autoriteta posljedično disciplinira objekte promatranja te oni sami promatraju svoje vlastito ponašanje iskazujući na taj način poslušnost – postaju sami svoji supervizori. Utoliko, osim što upućuje na represivni karakter moći, nadziranje autoriteta kreira odnose moći koji nisu nužno represivni, nego su prije produktivni.⁵

Takva moć i njezini učinci prisposodivi su ne samo nadzoru unutar disciplinarnog društva, nego i kontroli unutar *društva kontrole* (Deleuze, 1992).⁶ Deleuzeova se nadogradnja Foucaultovog preispisivanja

---

⁴ Odnos vidljivosti i moći vrlo je kompleksan jer se moć ne može bez ostatka povezati ni s vidljivošću ni s nevidljivošću. Otuda i interesantna mogućnost interpretiranja vidljivosti kao neosobnog, socijalnog polja u kojem objekti i mjesta vidljivosti igrajući svoju ulogu pridonose ambivalenciji vidljivosti i njezinih učinaka (usp. Brighenti, 2007).

⁵ Uostalom, u odnosu na negativnu moć, onu koja nešto zabranjuje i time osnažuje zakon, Foucault privilegira pozitivnu, onu koja inspirira i rješava određene probleme, omogućuje nešto i koristi nekome (usp. Shawver, 2005:295).

⁶ Dok je Foucault disciplinarna društva smjestio u 18. i 19. stoljeće, prepoznajući njihov vrhunac na početku 20. stoljeća, kraj 20. stoljeća, prema Deleuzeu, obilježavaju društva kontrole. Mjesta ograničavanja funkcionirala su poput kalupa, a kontrola umjesto toga nastupa kao modulacija. Korporacije dolaze na mjesto tvornica, a neprestani trening na mjesto škola. U oba se primjera – disciplinarnom društvu i društvu kontrole – porobljavajuće i oslobađajuće sile konfrontiraju (usp. Deleuze, 1992).

društva suvereniteta disciplinarnim društvima pokazala kao dobar oslonac za teorije nadzora da nadiđu panoptičke interpretacije. No, osim pomoću spomenute Deleuzeove teze o društvu kontrole, to se može učiniti i preko Foucaultove ideje *gouvernementaliteta* (usp. Lyon, 2007:59–60).

Foucaultovi rani radovi o *umijeću vladanja* (*gouvernementalité*) u pravilu su se fokusirali na to kako institucije, uključujući državu, nadziru i reguliraju individue. Foucault shvaća umijeće vladanja u smislu sustava kroz koje se ljudski subjekt konstituirao s obzirom na šire odnose moći. Pojam *gouvernementaliteta* implicira da postoji logički temelj ili mentalitet toga vladanja. Kad individue taj logički temelj internaliziraju, one u potpunosti postaju objekti kojima se može vladati (Bajc, 2007:1577). Od 18. stoljeća, nakon nadilaženja suvereniteta, ciljem vladanja postaje dobrobit pučanstva u svakom njegovom segmentu.

»Interes na nivou svijesti svake individue koja čini populaciju te interes shvaćen kao interes populacije, bez obzira na partikularne interese i aspiracije individua koje je tvore, to je nova meta i fundamentalni instrument upravljanja populacijom: rođenje novog umijeća ili, u svakom slučaju, raspona apsolutno novih taktika i tehnika.« (Foucault, 1991:100)

Slijedi li se striktno Foucaulta, za modernu državu umijeće vladanja postaje moć da društveno tijelo svede na grupu individua, a da te individue pretvori u objekte kojima može vladati. Otuda i ideja *državne logike* (*raison d'état*), koja, međutim, nije imperativ u čije se ime mogu ili moraju zanemariti sva druga pravila, već je to matrica racionalnosti po kojoj se upravlja ljudima (usp. Foucault, 1990:85).

Premda se fukoovska tumačenja fenomena *gouvernementaliteta* pretežito usredotočuju na povijesni razvoj odnosa između sebstva kao građanina i države (Jonas i While, 2008:111), vrijedi napomenuti da je unatrag posljednjih dvadesetak godina prepoznatljiva i tendencija promišljanja i istraživanja političke moći koja nije strukturirana u okviru hegemonijske uloge države. To je povezano s uviđanjem da moderni sistemi upravljanja ovise o složenom sklopu odnosa između državnih i ne-državnih autoriteta, o infrastrukturnoj moći te o mrežama moći, o aktivnostima autoriteta koji ne spadaju ni u službeni niti u neslužbeni državni aparat. Tako shvaćeno »vladanje« obuhvatilo bi svaku strategiju, taktiku, proces, proceduru ili program za kontroliranje, reguliranje, oblikovanje, gospodarenje ili očitovanje autoriteta nad drugima u naciji, organizaciji ili na nekom određenom mjestu (usp. Rose, 2004:15).

»Danas problem možda nije toliko u mogućnosti upravljanja društvom, koliko u mogućnosti upravljanja strastima samoidentificiranih individua i kolektiviteta: individua i grupa koji nisu oblikovani zahtjevima formiranja građana od strane crkve, škole i javnog oglašavanja, nego režimima komercijalne potrošnje i politikom životnih stilova, individua identificiranih odanošću nekoj od mnoštva kulturnih zajednica.« (Rose, 2004:46)

Svejedno prihvati li se ideja o društvu kontrole ili ideja *gouvernementaliteta*, jasno je da studiji nadzora možda s panoptikumom počinju, ali kod njega nipošto ne ostaju. No, bez obzira razmatra li se djelovanje moderne moći općenito ili je fokus samo na nadzoru, kao što je ovdje najvećim dijelom slučaj, ovako zamišljeno fukoovsko »čitanje« sporta primjereno je započeti konceptom panoptikuma jer je panoptički princip naprosto nezaobilazan u tumačenju nadzora nad tijelom u sportu.

Disciplina, panoptikum i sinoptikum

Disciplinarna tehnologija s panoptikumom u središtu u sportskim je studijima, konkretnije u historiografiji sporta, prepoznata u praksama uvedenima u javne škole u Velikoj Britaniji u drugoj polovini 19. stoljeća.⁷ U tim je školama, baš kao u zatvoru, pojedinac bio na određen način odvojen od društva te podvrgnut neometanom promatranju autoriteta. Tamo se, naime, mladiće viših klasa »normaliziralo« tako što ih se izlagalo detaljnom, neprekidnom, opsežnom nadzoru u spartanskim uvjetima, a sve u sklopu ideje da se moralna edukacija provodi kroz sportske igre. Kult atletizma, pospješivan bavljenjem nogometom i kriketom, bio je u službi »treninga karaktera« i dosezanja »moralne izvrsnosti«. Uglavnom, sportski diskurs, znanje proizvedeno u okviru sportskih praksi i tehnike koje su se razvile, predstavljali su potpuno novu, dotad nepoznatu, disciplinarnu strategiju (Hargreaves, 1986:42).

Afirmacija igara-kao-sporta u javnim školama u viktorijanskoj Engleskoj 19. stoljeća prva je faza uklapanja sporta u šire disciplinarne procese i aparate upravljanja populacijom, koje će kasnije uključivati i niže klase, kolonizirane, a do određenog stupnja i žene. Započeto u ško-

---

⁷ Uobličavanje disciplinarnog društva započinje s panopticismom unutar zatvorenih društvenih ustanova još u klasično doba, da bi društvo kasnije postalo ispresijecano i prožeto disciplinarnim mehanizmima (Foucault, 1994a:204–215). Karakteristično je za disciplinu to što se ne može poistovjetiti ni s jednom institucijom ili aparatom, stoga što je ona jedan tip vlasti, tehnologija koja prolazi kroz sve vrste institucija i aparata kako bi ih povezala, proizvela te usmjerila jedne na druge i time ih ostvarila na nov način (Deleuze, 1989:31).

lama, među dječacima iz viših klasa, to je uklapanje poprimilo veće razmjere upravo zahvaljujući voljnosti bivših učenika da usvojeni sportski etos kasnije prošire na sveučilišta i dalje (Schirato, 2007:52–53).

Povjesničari se uglavnom slažu oko toga da se upravo u tom indirektnom preveniranju nemoralnih misli i radnji engleskih dječaka putem sportskog odgoja, potaknutom viktorijanskim brigama oko društvenog reda, seksualnosti, morala, zdravlja i industrijalizacije sredinom 19. stoljeća, krije nastanak modernog sporta (usp. Markula i Pringle, 2006:93–94).

Panoptičko se ispoljavanje moći u sportskom odgoju ovih škola, a svakako i u sportu općenito, širi te istodobno pomalo nadrasta nadziranje pogledom.⁸ No, zapravo je panoptikum, i onda kad ga se primjenjuje na vidljivu materiju, najbolje shvatiti kao tek jedno od uređenja disciplinarne moći te uz njega supostaviti čitav niz disciplinarnih tehnika koje Foucault prepoznaje u zaštićenim mjestima poput zatvora, škola i vojarna. Te su disciplinarne tehnike neizostavne želi li se tijelo učiniti poslušnim, a tiču se upotrebe prostora, odabira prikladnih aktivnosti, organizacije vremena i raspoređivanja snaga.

Disciplina polazi od tijela koje se nadzire pogledom, ali se tu ni pošto ne zaustavlja, već se tijelo ustrojava kao dio multisegmentarnog stroja – individualno tijelo je element koji se smješta, pokreće i artikulira u odnosu na druge. Kako bi tjelesna aktivnost bila učinkovita, treba voditi računa o anatomske-kronološkoj shemi ponašanja, o dovođenju u suodnos tijela i kretanje te, eventualno, o artikulaciji tijela i predmeta.

I dok Foucault izdvaja primjere poput ćelijskog prostora discipline, školskog zvona i vojničkog koračanja čete (Foucault, 1994a:153–158), na sličan se način mogu tumačiti atletske ili plivačke staze, startni pucaj te trkački koraci ili zamasi rukama, jer disciplinarne tehnike nesumnjivo oblikuju i atletske ili plivačke treninge na vrhunskom nivou (usp. Rinehart, 1998:38–44; Markula i Pringle, 2006:73–79). Korak trkača pažljivo se analizira i ispravlja u skladu sa sportsko-znanstvenim uzusima, baš kao što je to činjeno s korakom vojnika u 17. stoljeću.

---

⁸ Kad Foucault definira panoptikum, čas ga određuje konkretno, kao optičko ili svjetlosno uređenje karakteristično za zatvor, a čas to čini apstraktno, kao mašineriju koja se ne primjenjuje samo na vidljivu materiju (radionica, vojarna, škola, bolnica, koliko i zatvor), već prolazi kroz sve iskazive funkcije, tako da apstraktna formula panoptikuma više nije »vidjeti, a ne biti viđen«, već je ona sad *nametnuti određeno ponašanje određenoj skupini ljudi* (Deleuze, 1989:39).

Programirani ritam određen je izvana, od eksperata, a odigrava se i nadgleda iznutra, od strane samog tijela.⁹

Ni na bazenima stvari ne stoje bitno drukčije. Tijela plivača izložena su disciplini izvana i iznutra, jer uloge nadzornika uz trenere za primaju i roditelji, a plivači ne mogu niti bez samonadzora. Štoperice su uvijek prisutne pa se, dok se pokreti usvajaju, neprestano pounutruju sekunde i stotinke, kao mjerne jedinice vremena. Plivači su, uz to, najčešće suočeni i s velikim ogledalom na dnu bazena, a nije im stran niti »filmski rad« u sklopu kojeg zajedno s trenerima analiziraju mehaniku svojih zaveslaja (Rinehart, 1998:40–42).

Vraćajući se ipak, u ovoj raspravi o disciplinarnim tehnikama, vizualnom aspektu nadzora i kontrole, potrebno je istaknuti kako je za neke sinoptikum prije nego li panoptikum ono što odgovara izmijenjenim kanalima moći u društvu. Mathiesen dovodi sinoptikum kao formu spektakla u vezu s mas-medijima.

»Mislim, naravno, na razvoj totalnog sistema modernih masovnih medija. Zbunjujuće je, da se blago izrazim, da Michael Foucault, u velikoj studiji koja nas eksplicitno i implicitno senzibilizira za nadzor u modernom društvu, ne spominje televiziju – niti koji drugi masovni medij – ni jednom riječju.« (Mathiesen, 1997:219)

Preispitujući Foucaultovu tezu kako smo se pomaknuli iz situacije u kojoj mnoštvo gleda nekolicinu u situaciji u kojoj nekolicina gleda mnoštvo, Mathiesen zaključuje da se može ustvrditi kako ne samo panopticism, nego i sinopticism karakterizira naše društvo i obilježava put prema modernosti (Mathiesen, 1997:219).

Prema Foucaultu, društvo u svojim modernim inačicama djeluje kao veliki panoptički mehanizam koji postiže socijalnu kontrolu kroz disciplinirajuće, marginalizirajuće i subordinirajuće učinke normalizirajućeg pogleda. Bauman pak uviđa da to sve manje vrijedi za današnje vrijeme jer se ono po mnogočemu nadaje kao post-panoptičko. Svršetak panoptičke ere očituje se u tome što moć postaje eksteritorijalna i ne sastoji se više od vizualnog nadzora, već od izmicanja, iskliznuća i neuhvatljivosti (Bauman, 2000:10–11).

I Baumanu se, kao i Mathiesenu, čini da u lakoj moderni umjesto s nadzorom imamo posla s discipliniranjem spektakla: mnoštvo gle-

---

⁹ Slično je primjerice i s pokretima i tehnikom bacača diska, gdje se radi o složenom amalgamu rada i predmeta (Miller i Mc Houl, 1998:70).

da nekolicinu (Bauman, 1998:51–52; 2000:85–86). Pritom sinoptikum nema potrebe za prisilom, koja se kod modernog svijeta (i represivnog aparata) panoptikuma manifestirala kao posvemašnje gušenje načela ugone povezanog s ljudskom željom za devijantnim. Međutim, penetrirajuće sinoptičko oko također je maliciozno i besramno. Tako se primjerice svrha i smisao televizijskog *reality showa* Big Brother mogu interpretirati u vidu ispunjavanja naše potrebe za drugima koji ne bi samo nosili teret *za nas*, nego i *s nama*. Čitava priča o celebrityjima kao nadziranima izrasta kroz nadovezivanje na onaj dio Baumanove sociologije u kojem je primjetan »naglasak na šakljivosti suvremenih društvenih formacija koja se očituje u ambivalentnosti između panoptikuma i sinoptikuma, načela ugone i načela stvarnosti, abnormalnosti i devijantnosti« (Blackshaw i Crabbe, 2004:86).

Stavimo li ipak masovne medije i *celebrity* kulturu na stranu, posebno se interesantnim fenomenom za analizu nadaje panoptički nadzor ženskog tijela u sportu, predstavljen ponajprije vježbanjem u studijima za fitnes. Ti su studiji obično izdvojeni prostori unutar većih gimnastičkih dvorana, a zatvoreni su ogledalima na mjestima zidova te najčešće odvojeni zastorima. Oni koji se nalaze izvan studija eventualno mogu viriti unutra između tih zastora, dok se iznutra prema van praktički nikoga i ništa ne može vidjeti. Žene su pri vježbanju izložene pogledu jedna druge, no isto tako i same sebe mogu vidjeti u postraničnim ogledalima. Budući da postoje ogledala, niti nema potrebe za vanjskom supervizijom. Naime, kao objekti u polju tolike vidljivosti, dok se bave fizičkom aktivnošću one osjećaju sveprisutno, kontrolirajuće oko na sebi. Tako zaprimaju i ulogu nevidljivog supervizora i ulogu vidljivog zatočenika (Markula i Pringle, 2006:80).

Konstantno je, dakle, prisutna neka situacija ili barem mogućnost nadgledanja i međusobne komparacije. Za feministkinje upravo tu i nastaje najveći problem, koji se još i multiplicira kad se u priču uključe ženski časopisi koji konstruiraju idealno žensko tijelo kao »normalno«.

Samonadzor, normalizacija i režimi istine

Ženski časopisi za fitnes, u skladu s pravom fukoovskom disciplinarnom, nevidljivom vlasti koja je, kao u panoptičkom stroju, svugdje i nigdje, utiskuju normativnu ženskost u žensko tijelo (usp. Bahovec, 2002:182). Žene se suočavaju s enormnim pritiscima vezanima uz svoj

izgled, pri čemu se fitness uobičajeno propagira kao put za postizanje atraktivnosti. Dok zdravlje može biti privatno stanje koje varira od osobe do osobe, ljepota u našoj kulturi funkcionira kao društveni, javni standard koji dopušta malo varijacija. Prema tome, kad se ljepota nudi pod krinkom retorike zdravlja, to čitateljstvu djeluje uvjerljivo (Duncan, 1994:55). Politika se ženskih časopisa za fitness, kako je raskrinkavaju feminističke autorice, temelji na ideologiji zdravo-znači-lijepo koja, zagovarajući kod ženske populacije potrebu da se izgleda i osjeća zgodno, mišićavo, fit, seksi i oblikovano, zamagljuje prave lažnim potrebama.

Fukoovsko čitanje opresivnog diskursa tih časopisa dobro je iskazano u pitanjima »kako popularni ženski fitness magazini konstruiraju i izgrađuju imidž idealnog ženskog tijela (vitko, mišićavo i s oblinama; atraktivno za muškarce) upotrebljavajući riječi, fraze i ideje koje potiču žene da slijede taj ideal kako bi osnažile?« odnosno »koje se to specifične vizualne i jezične strategije koriste da bi se zdravlje izjednačilo sa ljepotom?« Pitanja takvog tipa funkcioniraju kao niti vodilje feminističkih istraživanja fitness časopisa (usp. Eskes, Duncan i Miller, 1998:319), no ti su časopisi tek dio šireg polja fitnesa.

To se polje, na Bourdieuovom tragu, može prepoznati u institucionalizaciji klubova zdravlja, kadru profesionalnih trenera i instruktora aerobika, ali i u tržištu brojnih i informiranih konzumenata koji generiraju i reguliraju proizvodnju i potrošnju fitnesa te, naposljetku, u diskursu koji predstavlja i konstituira fitness kao uvaženi način brige za tijelo (usp. Maguire, 2002:449–450; Maguire, 2008:4–10). U središtu tako sagledanog polja stoji ideja tijela-za-druge,¹⁰ tijela koje predstavlja dostignuće, ali i projekt koji se može razvijati i ostvarivati kroz rad na sebi i putem tržišnih izbora. Fitness je zapravo najbolje shvatiti kao polje pregovaranja, unutar kojeg se pojedinci opiru i upravljaju često sukobljenim zahtjevima koje pred njih stavljaju potrošačka kultura i tržišna ekonomija. Kroz takvu, »nametnutu« navigaciju i potrošači i proizvođači fitnesa proizvode status tijela: status objekta *po sebi*, područja ulaganja i instrumenta samo-produkcije (Maguire, 2008:3).

Časopisi za fitness nude čitateljicama instrukcije kako pratiti indeks vlastite težine, paziti na otkucaje srca, kao i na utrošak kalorija pri odre-

---

¹⁰ U suvremenoj zapadnjačkoj kulturi žene su socijalizirane tako da same sebe doživljavaju kroz oči (muških) drugih, da upiru svoj ocjenjivački pogled na sebe tako da istovremeno i gledaju i gledane su (Duncan, 1994:50).

đenim tjelesnim aktivnostima. Ta svakodnevna opažanja i mjerenja, uz to što potrošačice opskrbljuju znanjima o njihovom vlastitom tijelu, koja su nekad bila rezervirana isključivo za medicinske i sportske profesionalce, kod njih stimuliraju samonadziranje i samoprocjenjivanje. Samonadziranje za te čitateljice postaje integralnim dijelom njihovog životnog stila odnosno cjelokupnog načina života koji počiva na fitnessu i vježbanju.

Motivacijske strategije uključuju samorefleksiju i priznanje, tehnike koje Foucault razmatra u drugom, ali nipošto neusporedivom kontekstu. Važno je, naime, to što on priznanje povezuje s odnosima moći, u tom smislu da onaj koji se ispovijeda slabi sebe, a jača autoritet. Obznanjivanje vlastitih slabosti ostavlja onoga koji to čini ranjivim pred višom moći. Kod potrošačica ženskih časopisa za fitness, samorefleksiji i priznanju prethodi u njima diskurzivno proizveden sram, i to kombiniranim mahanjem fotografijama modela poput Cindy Crawford, Naomi Campbell i Kate Moss te serviranjem »priča o uspjehu«. Dakle, metodom stapanja privatnih motiva i mogućnosti s javnim ženskim idealima (Duncan, 1994:62–64).¹¹

Osim prepoznatljivih kontura panoptičkog mehanizma i disciplinarnih tehnika poticanja samokontrole i samonadziranja, u opisanim praksama, strategijama i politikama tih časopisa ističe se njihova specifična svrha, najkraće i univerzalnim rječnikom rečeno – prepoznati devijacije i normalizirati. Pa ipak, premda se može učiniti da je fitness uistinu prostor predodređen za tehnologije dominacije i kontrole, nikako se, na tragu Foucaultovog tumačenja samotransformacije kao kontinuiranog umjetničkog procesa stvaranja, ne smiju zanemariti ni prakse oslobađanja, utkane u etiku brige za sebe. Naposljetku, svaki oblik fitnessa, sporta ili fizičke aktivnosti može funkcionirati kao praksa oslobađanja, rastvara li ograničenja diskurzivnog identiteta (Markula i Pringle, 2006:174).

Polazeći od ideje da odnosi moći čine od individue istodobno i objekt i subjekt, Foucault drži da se individue u transformacijama vlastitog identiteta služe tehnologijama sebstva te postižu stanja sreće, čisto-

---

¹¹ Pandan ženskom fitnessu u poimanju tijela kao svojevrsnog projekta je muški bodybuilding, osobito sagledava li se izgradnja mišića u kontekstu stvaranja poslušnih tijela kroz diskurs. Briga oko estetike tijela i težnja ka fizičkoj perfekciji opća su mjesta diskurzivno oblikovanog bodybuildinga, pri čemu mišićavost konotira moć i samokontrolu (Monaghan, 1999:268–269). Dakako, ovdje je muški bodybuilding izdvojen i istaknut iz razloga što je poznatiji i prepoznatljiviji od ženskoga.

će, mudrosti, perfekcije i besmrtnosti pomoću različitih operacija na tijelu, duši, mislima, ponašanju i bivanju (Foucault, 1988:18). Te se tehnologije sebstva ipak ne mogu svesti na individualne načine izlaženja na kraj s dominantnim diskursima odnosno na prakse otpora, jer se nitko ne nalazi izvan moći pa da bi joj odatle mogao pružiti otpor.

U procesu pripreme u vrhunskom sportu neizostavno dolazi do sučeljavanja tehnologija moći i tehnologija sebstva. Dok prve dominiraju nad individuom navodeći je da se promatra i definira na točno određen način, druge su sredstva osobne transformacije. Podrazumijeva se da vrhunski sportaši i sami dobro znaju da biti potpuno spreman za sportsko natjecanje iziskuje puno više od fizičkog vježbanja. Od njih se traži samodisciplina i osviještenost o tome što znači biti vrhunski sportaš. Taj je aspekt samonadziranja obuhvaćen Foucaultovim pojmom *režimi istine* (usp. Johns i Johns, 2000:229). Režimi istine, kako ih Foucault sagledava, uključuju ispitivanje savjesti i priznanje. Otuda se nameće pitanje kako to da upravljanje ljudima zahtijeva od strane upravljanih ne samo poslušnost i pokornost, nego i režime istine, koji su, dakle, osobiti po tome što od subjekta traže ne samo da kaže istinu, već da ju kaže o sebi samom, o svojim greškama, željama, stanju svoje duše (Foucault, 1990:105).

Kako bilo, interakcije između tehnologija dominacije i tehnologija sebstva, koje bi trebale proizvesti »pobjedničku« normu, daleko su od predvidljivih. U krajnjoj liniji, i samo tijelo, u koje je moć uložena putem tehnologija dominacije, može angažirati svoje produktivne sposobnosti i poznavanje sebe da napusti, naruši ili promijeni norme na koje je njegova samodisciplina upućena (Malcolm, 2008:262). Malo drukčijim terminima rečeno, racionalnost kojoj je podvrgnuto tijelo u vrhunskom sportu nužno proizvodi i subverzivne odgovore (Shilling, 2005:123–125).

Ispitivanje, arhiv i baza podataka

Budući da i sam panoptikum nadraستا vizualne konotacije te, na određen način, djeluje poput političkog dijagrama tehnologije, uključujući individualiziranje, normaliziranje i klasificiranje, više je no logično da se nadzor koji počiva na panoptičkom principu, u suvremenom društvu i u vrhunskom sportu provodi i uz pomoć ispitivanja, arhiva te baza podataka. Uostalom, isto vrijedi već i za zatvor, koji osim kao

promatračnica funkcionira i kao aparat znanja, jer promatranje i služi tome da bi se stvorilo znanje o individuama.¹²

U zatvoru kao kazneno-popravnom panoptikumu djeluje stalan dokumentacijski sustav, što znači da prikupljanje znanja nikad ne prestaje. Kažnjavanje funkcionira kao terapija, a presuda je uvrštena među diskurse znanja. Zatvorenikovo tijelo popraćeno je prijestupnikovom »individualnošću«, a individua, u kojoj se preklapaju prekršitelj zakona i predmet učene tehnike, interesantna je medicini, kriminologiji i psihologiji (Foucault, 1994a:258–265). Zatvorsko tkivo društva osigurava stvarno zaposjedanje tijela i njegovo stalno promatranje, dok je spoznatljiviji čovjek učinak-predmet tog analitičkog ulaganja i dominacije-promatranja (Foucault, 1994a:319). Bilježenje podataka na osnovu opažanja i ispitivanja vodi ka uobličavanju i gomilanju novih spoznaja te svjedoči o umnožavanju učinaka moći. Inkvizicija i ispitivanje, koji se provode putem testova, razgovora i konzultacija, stvaraju dosje koji se nikad ne zatvara.

Arhiv je mjesto za pohranu dokumenata i podataka te je uvijek i potencijalno mjesto svakovrsnog otkrića. Doduše, poznato je da velik dio suvremenih izvora materijala, navodni ključ za bogatstvo življene kulture i svakodnevnog života, leži uništeno ili pak neotkriveno. Stvari se mijenjaju s digitalnim snimanjem i novim tehnologijama pohranjivanja podataka, ali ne nužno nabolje, jer to stvara nove konceptualne probleme glede identiteta, različitosti i granica datuma i dokumenata. Ujedno i granice između arhiva i svakodnevnog života sve više postaju izmiješane pa se tako događa i da život zapadne u sjenu arhiva (usp. Featherstone, 2006).

Kako bilo, digitalizacija restrukturira načine na koje materijali u arhivima bivaju pohranjeni i dostupni, pri čemu Internet igra iznimno značajnu ulogu u kreiranju tih novih formacija znanja.¹³ Ako su prije dva stoljeća u zatvorima i bolnicama ispitivanja vodila ka zapisivanju, a zapisivanje gomilanju papira, danas papiri ustupaju mjesto računalima, a papirologiju odmjenjuje informatička tehnologija.

¹² Ispitivanje kao institucija prodire u bolnice krajem 18. stoljeća, kada se uspostavljaju rituali vizite. Ono uvodi individualnost u polje dokumentacije, a putem aparata zapisivanja kreira se arhiv na razini tijela i dana. Od svake individue stvara se »slučaj« – svi bivaju obuhvaćeni novom opisivošću, postaju učinkom i predmetom moći te učinkom i predmetom znanja (Foucault, 1994a:190–200).

¹³ Znanje postaje informacija, a Internet zapravo formira nestabilno digitalno polje, potencijalni prostor između arhiva i enciklopedije, »enciklopediju« (Featherstone, 2009:2).

Praktičnost baza podataka, poduprtih usponom računala i telekomunikacija, pretvara velik dio današnjeg nadzora u »nadzor podataka«. Za tako nešto više uopće nije potrebno središnje računalo, dapače umreženost i raspršenost čine »društvo dosjea« efikasnijim i ekonomičnijim. Nedvojbeno se s bazama podataka povećava i kapacitet nadzora odnosno jačaju njegove četiri ključne dimenzije: veličina dokumenata, doseg, brzina tokova i transparentnost objekta nadziranja (Lyon, 1994:47–52).¹⁴

Arhivi i baze podataka zaprimaju sve važniju ulogu u vrhunskom sportu. Već sama masovnost sporta iziskuje redovito i vrlo pažljivo bilježenje odnosno digitalno memoriranje važnih podataka koji se tiču mjesta, vremena, sudionika i rezultata sportskih natjecanja. To su osnovni preduvjeti ne samo kreiranja povijesti sporta nego i anticipiranja budućnosti sporta. Otuda kreću sve daljnje komparacije građe koja toliko rapidno raste da raspolaganje njome, koliko god tehnologija pomagala, biva mnogo teže no ikad prije.

Dakako da sakupljanje kakvih god kvantitativnih podataka nije ni izbliza najzanimljiviji vid nadzora koji postojanje baza podataka u sportu omogućava. Ono je, doduše, rašireno i na neki način usporedivo s birokratskom klasifikacijom kao jednom od poznatijih metoda u sklopu upravljanja stanovništvom, ali u najvećoj mjeri zaobilazi tijelo.¹⁵

Pa ipak, u najnovije vrijeme za birokratsku identifikaciju i klasifikaciju više nisu dostatni ime, adresa, mjesto i vrijeme rođenja ili pak fotografija, jer se te informacije o individui ne smatraju dovoljno detaljnima. Potrebna je informacija koja markira tijelo i čini ga posebnim, poput primjerice otisaka prstiju ili DNK uzorka. Takva neprenosiva informacija koja tijelo odjeljuje od svih drugih tijela naziva se biometrijskom. Nadzor se tako s pojedinačne osobe odnosno njoj pripadajućeg tijela kao cjeline prenosi na nesvodive djeliće tog tijela (usp. Bajc, 2007:1583). Biopodaci o kojima se pri takvom tipu nadzora radi

---

¹⁴ Različiti su aspekti panopticisma integrirani u računalno doba: od nevidljivosti inspekcije i njezina automatskog karaktera do uključenosti nadziranih u njihovo vlastito nadziranje (Lyon, 1994:67).

¹⁵ Putem birokratske klasifikacije se, naime, tek posredno provodi nadzor nad individualnim tijelima, jer ona zapravo radi na principu odvajanja informacija o individui od samog ljudskog bića o kojem je riječ. Kad se apstrahiraju od čovjeka, informacije se utvrđuju i uobličuju u podatak, koji onda biva svrstan u neku kategoriju kako bi bio spreman za analizu. Takav proces čini individue nevidljivima i ostavlja relevantnom tek informaciju o njima, jer država životima tih individua upravlja isključivo na temelju prikupljenih informacija (usp. Bajc, 2007:1575).

nedvojbeno predstavljaju drukčiju kategoriju informacije: prije nego li informacija *o osobi*, to je informacija *od tijela*.¹⁶ Time se razvija nova ontologija tijela kao informacije (Ball, 2005:99) te se upravo to manifestira kao možda i jedno od najprovokativnijih modusa nadziranja tijela u sportu. Supstancijalna je novina biometrijske metode što omogućava, u svim situacijama kad se želi doznati istina o tijelu, obratiti se njemu samom, jer »tijelo ne laže«.¹⁷

Postoje, međutim, i zanimljivi primjeri prikupljanja tjelesnih informacija nevezani za biometrijsku tehnologiju. Jedan je takav uzimanje uzoraka krvi i urina od sportaša neposredno nakon završetaka njihovih utakmica i takmičenja. Svrha je te prakse borba protiv dopinga u sportu. Smrzavanje tih uzoraka te njihovo pohranjivanje i čuvanje za buduće analize omogućava permanentno praćenje i kontroliranje tijela putem njegovih fluida. Naime, neke se supstance koje bi upućivale na korištenje dopinga u tjelesnim tekućinama razvijaju tek kasnije, s većim vremenskim odmakom.

Dakle, nadzor nad tijelom u vrhunskom sportu putem baza podataka isto tako pretpostavlja ne samo podatke *o tijelu* nego i podatke *od tijela*, što kvalitativnu dimenziju dovodi u prvi plan. Pritom treninzi i vježbanje bivaju čak pomniji i detaljnije praćeni od samih natjecanja, a budući da su u vrhunskom sportu treninzi svakodnevni, tijela sportaša su praktički neprekidno dostupni izvori informacija i podataka.

Individualno tijelo i tijelo populacije

Kad zatvor, u prvoj polovini 19. stoljeća, postaje opći oblik kažnjavanja i zamjenjuje mučenje, tijelo više ne treba biti obilježeno nego odgajano, dok njegovo vrijeme mora biti u punoj mjeri iskorišteno, a snage neprekidno posvećene radu (Foucault, 1990:41). Baš preko tog

---

¹⁶ Komparativne prednosti biometrijskog nadzora neosporno postoje, jer je zahvaljujući novim tehnologijama sve brže i preciznije, a može se obavljati i s velikih prostornih distanci. Metoda uzimanja otisaka prstiju korištena je recimo na Olimpijskim Igrama u Atlanti 1996. godine kako bi se regulirao ulazak 65 000 sportaša i njihovih timova u Olimpijsko selo te se pokazala odličnim rješenjem za organizatore svih tako velikih sportskih priredaba (Aas, 2006:145).

¹⁷ Dok su u Foucaultovoj povijesti tijela viđena kao neposlušna i neuredna, te su zato kroz vojne procedure i institucionalne rutine morala biti uvježbana i disciplinirana, ona su sada, pomoću tehnologije, viđena kao izvor besprimjerne točnosti i preciznosti. Kodirana tijela, naime, ne trebaju biti disciplinirana jer su prirodni uzorci *u njima samima* izvor reda (Aas, 2006:153).

nadograđivanja disciplinarnog socijalizacijskim momentom, odgajanje tijela u zatvorima usporedivo je s onim što se u približno istom razdoblju događa u britanskim školama u sklopu tjelesnog odgoja odnosno tjelesne i zdravstvene kulture. Počeci školskoga sporta u 19. stoljeću upućuju na tada prevladavajući diskurs u čijem središtu nije bilo poboljšavanje tjelesnih sposobnosti niti sportskih znanja, nego je naglasak bio na disciplini, moralu, higijeni, sudjelovanju u zdravlju (Hargreaves, 1986:161–181, usp. Markula i Pringle, 2006:196–199; usp. Starc, 2003:119).

Na tragu takvog kurikuluma rituali rada na tijelu i učinci tog rada bili su plod pedagogije koja je preko individualnog dječjeg tijela kanila doseći boljitak tijela populacije. No, uključivanje učenika u mehanizme discipline tjelesnog odgoja putem rigidne kontrole prostora, strogog nadziranja tjelesnih pokreta i pogleda autoriteta nije baš tako jednostavno proizvelo normalizirana tijela, jer »je važno imati na umu da širenje moći potaknuto razvitkom modernih programa tjelesnog odgoja stvara i moć nad učenicima, ali i moć za njih, da napreduju više no što je prije bilo moguće« (Hargreaves, 1986:171).

Ako je tako bilo s najranijim oblicima tjelesnih aktivnosti u školama, u drugoj polovini 19. stoljeća, s pojavljivanjem opsežnog tjelesnog odgoja, krajem Drugog svjetskog rata, mogu se razaznati promjene u zadaćama i ciljevima. S mnoštva tijela pažnja se premješta na individualno tijelo, što se očituje u novim učiteljskim metodama individualiziranja vještine i razvitka fitnesa te u pomaku od vanjskog propisivanja i ojačavanja prema unutarnjoj motivaciji za sudjelovanje. Vodi se briga o tome da djeca uživaju u fizičkim aktivnostima te se kod njih nastoje razviti pozitivni stavovi i cjeloživotna posvećenost tomu. K tome su od druge polovine 20. stoljeća, a to je posebice osnaženo u najnovije vrijeme, na djelu nove regulativne i normativne prakse povezane s reprezentacijom tijela i upravljanjem njime. Općenito shvaćanje rada na tijelu kao nezavršenog projekta, koji se temelji na životnim stilovima i izborima, raspršilo je, pounutrilo i individualiziralo korporalnu moć mnogo potpunije i intenzivnije nego li je to činio tjelesni odgoj u školama. Stoga ispada da su današnji tjelesni odgoj i školski sport u krizi, barem jednim dijelom, jer oni predstavljaju niz modernističkih tjelesnih praksi koje teže normaliziranju i reguliranju dječjih tijela kroz metode i strategije koje su vjerojatno već kulturno zastarjele (Kirk, 1994:174–176).

Kad objašnjava kako tehnologije moći koje su u društvu 17. i 18. stoljeća bile usmjeravane ka individualnom tijelu bivaju potkraj 18.

stoljeća odmijenjene nedisciplinarnom moći koja se ne primjenjuje na čovjeka kao na tijelo već na čovjeka kao na živo biće, Foucault ne uspostavlja prijelaz s tijela na subjekt, već s individualnog tijela na tijelo populacije. Posebno ga interesira fenomen socijalnog tijela kao posljedica materijalnosti moći koja funkcionira na samim tijelima individua (usp. Foucault, 2005:81).¹⁸

Dakle, potkraj 18. stoljeća pojavljuje se nešto novo u odnosu na dotadašnju političku anatomiju ljudskog tijela, nešto što je najbolje nazvati *biopolitikom* ljudske rase (Foucault, 2004:243). Država više ne vodi brigu o subjektima niti o narodu, već se bavi upravljanjem stanovništvom. Stanovništvo se kao nov ekonomski i politički problem nameće preko svojih specifičnih fenomena i varijabli o kojima valja voditi računa: stope rađanja, stope smrtnosti, duljine života, plodnosti, stanja zdravlja, učestalosti bolesti, oblika prehrane i stanovanja. Sve se te varijable nalaze na sjecištu kretanja svojstvenih životu i učinaka svojstvenih institucijama (Foucault, 1994b:21).

To što je u sportu besmisleno određivati moment raskida s jednim disciplinarnim praksama (kažnjavanje, obilježavanje) i uvođenja drugih (odgajanje, iskorištavanje), baš kao i ustanovljavati rez između disciplinarni i nedisciplinarni moći, nipošto ne znači da se u diskusiju o nadzoru nad tijelom u sportu ne može pripustiti Foucaultova kategorija *biomoći*, koja podrazumijeva niz mehanizama kroz koje temeljna biološka obilježja ljudske vrste postaju objekt političke strategije (Foucault, 2007:1). Ako bi, dakle, »izrazom ‘biopolitika’ valjalo označiti ono što život i njegove mehanizme uvodi u područje eksplicitnih računa, a moć-znanje uzima kao činitelja preobrazbe ljudskog života« (Foucault, 1994b:99), onda bi i podvrgavanje tijela u sportu kontrolnim i nadzornim režimima nesumnjivo potpadalo pod tako pojmljenu biopolitiku.¹⁹

---

¹⁸ U intervjuu s Foucaultom obavljenom 1976. godine, dok je Foucault još razrađivao te svoje ideje, Alessandro Fontana i Pasquale Pasquino ovako formuliraju svoj upit: »Postoji li, dakle, masivno tijelo, veliko tijelo, ono stanovništva, i čitav niz diskursa koji se njega drže a, s druge strane, u nizini, mala podatljiva pojedinačna tijela, mikrotijela disciplina? Kako se mogu misliti, iako se možda za sada radi tek o početku Vašeg istraživanja, tipovi odnosa koji se uspostavljaju, ako se uspostavljaju, između ovih dvaju tijela: masivnog tijela stanovništva i mikrotijela individua?« (Foucault, 1994b:155)

¹⁹ Dok se nutricionistički nadzor u sportskom polju već dobro udomaćio, novijeg je datuma nadzor nad spavanjem sportaša. Kako bi se što bolje priviknuli na afričke klimatske uvjete i nadmorske visine od preko 1000 metara, engleski su reprezentativci pred Svjetsko prvenstvo u nogometu u Južnoj Africi spavali u specijalno dizajniranim šatorima, čime su postignuti jednaki učinci kao i treniranjem na visinskim uvjetima.

Zapravo niti Foucault ne govori o rezu između tehnologija, već naglašava da ne-disciplinarna tehnologija moći ne isključuje disciplinarnu, nego se usklađuje s njome, integrira ju, usađujući sebe istodobno u postojeće disciplinarnu tehniku (Foucault, 2007:242). Povezanost individualnog tijela i tijela populacije na određen način naglašava i Lyon kad ističe da postoji nekoliko objedinjenih procesa unutar Foucaultovog modela panoptikuma, pri čemu se neki tiču discipline, a neki biomoći. Dok prvi pomažu normalizirati individue, drugi ih putem popisa socijaliziraju po grupama ili kategorijama. U tom drugom slučaju individue su pod utjecajem njihovog članstva u grupi ili društvu. Uglavnom, i u panoptikumu se pojavljuje klasifikacija po tipu zatvorenika, tako da je biomoć prisutna i tamo (Lyon, 2007:58).

Sport je, doduše, područje u kojem je u prvom planu individualno tijelo koje je izloženo tehnologijama moći i dominacije. Tjelesne snage se kako kroz finije tako i kroz sirovije metode političke anatomije uklapaju u odnos pokornost-korisnost. Naime, dok sport, baš kao u krajnjoj liniji i bilo koja druga društvena institucija, disciplinira individue – kategorizira ih, razvrstava i tretira kao svoje objekte – tijelo u sportu doista funkcionira kao predmet i meta moći – njime se manipulira, oblikuje ga se, ispravlja, pokorava, umnogostručuju mu se snage. Disciplinarnost, dakle, uvećava snage u tijelu u ekonomskim terminima korisnosti, dok te iste snage umanjuje u političkim terminima poslušnosti (usp. Foucault, 1994a:138–140).

Ideja »ljudske životinje« u kontekstu maksimiziranja tjelesnih snaga i ostvarivanja vrhunskih sportskih dosegâ u određenom smislu implicira »discipliniran tjelesni stroj« (Starc, 2003:87–92) upravljâ ka proizvodnji rezultata kao konačnih vrijednosti.²⁰ Pa opet, nije sve tako jednostavno, jer se moć, nakon što se uložila u tijelo, nalazi izložena protunapadu u tom istom tijelu. No, moć se može povući, reorganizirati svoje snage, uložiti sebe drugdje i tako se bitka nastavlja (Foucault, 2005:82).

---

²⁰ Foucault razlikuje dva registra čovjeka-stroja – anatomske i metafizičke i tehničko-političke. Prvi potječe od Descartesa, a nastavili su ga liječnici i filozofi, dok je drugi registar prisutan u skupu vojnih, školskih i bolničkih pravila te u empirijskim i promišljenim postupcima za nadzor nad djelovanjem tijela ili za njegovo ispravljanje (Foucault, 1994a:138).

Literatura

- Aas, Katja Franko (2006) »‘The body does not lie’: Identity, risk and trust in technoculture«, *Crime, Media, Culture* 2/2:143–158.
- Andrews, David L. (1993) »Desperately Seeking Michel: Foucault’s Genealogy, the Body and Critical Sport Sociology«. *Sociology of Sport Journal* 10:148–167.
- Andrews, David L. (2000) »Posting up: French Post-structuralism and the Critical Analysis of Contemporary Sporting Culture«. U: J. Coakley i E. Dunning (ur.) *Handbook of sports studies*. London, Thousand Oaks i New Delhi: Sage Publications. Str. 106–137.
- Bahovec, Eva D. (2002) »With your brain and my looks: telo v kulturnih študijah«. U: A. Debeljak i dr. (ur.) *COOLTURA: Uvod v kulturne študije*. Ljubljana: Študentska založba. Str. 175–193.
- Bajc, Vida (2007) »Introduction: Debating Surveillance in the Age of Security«, *American Behavioral Scientist* 50/132:1567–1591.
- Ball, Kirstie (2005) »Organization, Surveillance and the Body: Towards a Politics of Resistance«. *Organization* 12/1:89–108.
- Bauman, Zygmunt (1998) *Globalization: The human consequences*. New York: Columbia University Press.
- Bauman, Zygmunt (2000) *Liquid Modernity*. London: Polity Press.
- Blackshaw, Tony i Tim Crabbe (2004) *New perspectives on sport and ‘deviance’*. London i New York: Routledge.
- Brighenti, Andrea (2007) »Visibility: A Category for the Social Sciences«, *Current Sociology* 55/3:323–342.
- Deleuze, Gilles [Delez, Žil] (1989) *Fuko*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Deleuze, Gilles (1992) »Postscript on the Societies of Control«, *OCTOBER* 59:3–7.
- Duncan, Margaret Carlisle (1994) »The Politics of Women’s Body Images and Practices: Foucault, The Panopticon and Shape Magazine«, *Journal of Sport & Social Issues* 18/1: 48–65.
- Edwards, Tim (2006) *Cultures of masculinity*. London i New York: Routledge.
- Eskes, Tina B., Duncan, Margaret Carlisle i Eleanor M. Miller (1998) »The Discourse of Empowerment: Foucault, Marcuse and Women’s Fitness Texts«, *Journal of Sport & Social Issues* 22/3:317–344.
- Featherstone, Mike (2006) »Archive«, *Theory, Culture & Society* 23/2–3:591–596.
- Featherstone, Mike (2009) »Ubiquitous Media: An Introduction«, *Theory, Culture & Society* 26/2–3:1–22.

- Foucault, Michel (1988) »Technologies of Self«. U: L. H. Martin, H. Gutman i P. H. Hutton (ur.) *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press. Str. 16–49.
- Foucault, Michel [Fuko, Mišel] (1990) *Predavanja: (kratak sadržaj): 1970–82*. Novi Sad: Bratstvo – Jedinstvo.
- Foucault, Michel (1991) »Governmentality«, U: G. Burchell, C. Gordon i P. Miller (ur.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press. Str. 87–104.
- Foucault, Michel (1994a) *Nadzor i kazna*. Zagreb: Informator.
- Foucault, Michel (1994b) *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.
- Foucault, Michel (2004) »*Society Must Be Defended*«. Lectures at the Collège de France, 1975–76. London: Penguin Books.
- Foucault, Michel [Fuko, Mišel] (2005) »Telo/moć«, razgovor s Foucaultom, U: P. Milenković i D. Marinković (prir.) *Mišel Fuko 1926–1984–2004 hrestomatija*. Novi Sad: Vojvodanska sociološka asocijacija. Str. 81–86.
- Foucault, Michel (2007) *Security, Territory, Population*. Lectures at the Collège de France, 1977–78. London: Palgrave Macmillan.
- Foucault, Michel [Fuko, Mišel] (2009) *Rađanje klinike*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Hargreaves, John (1986) *Sport, Power and Culture*. London: St. Martin's Press.
- Johns, David P. i Jennifer S. Johns (2000) »Surveillance; Subjectivism and Technologies of power: An Analysis of the Discursive Practice of High-Performance Sport«, *International Review for the Sociology of Sport* 35/2:219–234.
- Jonas, Andrew i Aidan While (2008) »Vladanje«, U: D. Atkinson i dr. (ur.) *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*. Zagreb: Disput. Str. 109–116.
- Kirk, David (1994) »Physical Education and Regimes of the Body«, *Journal of Sociology* 30/2:165–177.
- Lyon, David (1994) *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*. Minnesota: The University of Minnesota Press.
- Lyon, David (2007) *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge: Polity.
- Maguire, Jennifer Smith (2008) *Fit for Consumption: sociology and the business of fitness*. London i New York: Routledge.
- Malcolm, Dominic (2008) *The Sage Dictionary of Sport Studies*. Los Angeles: Sage Publications.
- Markula, Pirkko i Richard Pringle (2006) *Foucault, Sport and Exercise*. London i New York: Routledge.
- Mathiesen, Thomas (1997) »Viewer Society: Michel Foucault's 'Panopticon' Revisited«, *Theoretical Criminology* 1/2:215–234.

- Miller, Toby i Alec Mc Houll (1998) *Popular Culture and Everyday Life*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Monaghan, Lee (1999) »Creating ‘The Perfect Body’: A Variable Project«, *Body & Society* 5/2–3:267–290.
- Rail, Genevieve i Jean Harvey (1995) »Body at Work: Michel Foucault and Sociology of Sport«, *Sociology of Sport Journal* 12:164–179.
- Rinehart, Robert (1998) »Born-again sport: Ethics in biographical research«, U: G. Rail, (ur.) *Sport and postmodern times*. New York: State University of New York Press. Str. 33–46.
- Rose, Nicolas (2004) *Powers of Freedom*. Cambridge: University Press.
- Schirato, Tony (2007) *Understanding Sports Culture*. Los Angeles, London, New Delhi i Singapore: Sage Publications.
- Shawver, Louis [Šouvr, Lois] (2005) »Pojmovnik«. U: P. Milenković i D. Marin-ković (ur.) *Mišel Fuko 1926–1984–2004 Hrestomatija*. Novi Sad: Vojvodanska sociološka asocijacija. Str. 291–300.
- Starc, Gregor (2003) *Discipliniranje teles v športu*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštituta za kineziologiju.
- Turner, Bryan S. (1992) *Regulating Bodies*. London i New York: Routledge.
- Williams, Simon J. i Gillian Bendelow (1998) *Lived Body*. London i New York: Routledge.

SURVEILLANCE OF THE BODY: FOUCAULDIAN APPROACH TO THE SPORT

Ozren Biti

This paper puts forth the idea that sport is a set of practices, policies, events and phenomena which can be rendered in terms of the surveillance of the body. Such interpretation is derived from the work of Michel Foucault, especially his books Discipline and Punish and The Birth of the Clinic, from the perspective of body studies, surveillance studies and sports studies. This idea of sport does not amount to a simple recognition of the surveillance of the body but comprises different and often interconnected modes of power, discipline and discourse as they take shape in this highly controversial political, social and cultural realm. In order to demonstrate this complexity, Foucault's categories are implemented on several examples from sport's past and present.

Key words: Michel Foucault, sport, body, surveillance